

A FAKULTATIV HITOKTATÁS KÉRDÉSE

1. A Vigilia olvasóit mindenekelőtt arra szeretném emlékeztetni, hogy a fakultatív hitoktatás követelményét az a pártközi megegyezés formulázta meg, amely néhány héttel ezelőtt jött létre a politikai pártok vezeterei között.

A megegyezés közzétételét megelőző időben erről a kérdésről senki se beszélt. Nyoma se látszott annak, hogy a magyar társadalom — akár összességében, akár többségében, akár a számottevő kisebbségében — szükségét érezte volna annak, hogy ez a kérdés felvetessék és eldöntessék.

Az emberek figyelmét az élet, egyéb problémái kötötték le és ma is más a gondjuk.

Itt a megélhetés gondja; a háborút követő szegénységben a létért folytatott küzdelem megnehezedett; a lét eszközeinek megszerzése a megszokott mértéket meghaladó erőfeszítést tesz szükségessé; a belváros utcái hemzsegnék a megalázkodva köldülő emberektől. De ez nem minden; vannak ezenkívül más bajok is. Alig van család, amelynek ne lenne siratni, gyászolni, keseregni valója; gondoljunk azokra, akik a harc-tereken estek vagy nyomorékká sebesültek; gondoljunk azokra, akik a koncentrációs táborokban elpusztultak vagy megrökkantak; gondoljunk a hadifoglyainkra és ne feledjük azokat sem, akik az igazoló eljárás során vagy a „B”-lista következtében kenyerüket elvesztették. Az elveszett, a távollévő vagy a dolgos életből kiesett hozzátartozók, a mindennapi kenyér, a cipő, a ruha, a lakás, a télirevaló tüzelő, a gáz, meg a villany: ezek azok a kérdések, amelyek az emberek figyelmét ma fogva tartják és energiáikat lekötik. Kicsiny azoknak az irigylésreméltó embereknek a száma, akiknek a gondolatvilágában marad férőhely, hogy felvetődjék bennük a vallásoktatás kötelező vagy fakultatív voltának a gondja.

Nyilvánvaló tehát, hogy a fakultatív hitoktatás kérdése nem a társadalom lelkéből fakad; azt sem lehet mondani, hogy a hitoktatás mai rendje miatt az életben valami hiány mutatkoznék, amely minden áron áthidalásra szorul; a közfelfogásban ilyen hiány érzetét kimutatni nem lehet.

Nem kétséges ezekután, hogy a kérdést — mint mondani szokás — felülről vetették fel. Szinte felesleges itt hangsúlyozni azt, hogy természetesen senki se vonhatja kétségbe akár a kormánynak, akár a politikai pártvezérek konferenciájának azt a jogát, hogy a társadalmi élet köréből egy-egy kérdést kiragadjanak és ennek megvitatását kezdeményezzék. Ezt a jogot csorbítatlanul elismerve és a politikai tekintélyek előtt meghajolva, mégis jó tudnunk, hogy a problémát mely fórum állítja elénk. Jó ezt tudnunk azért, mert ugyanannak a problémának mégiscsak más a súlya akkor, ha azt egy előkelő, de szűk körű konferencia veti fel és más a súlya akkor, ha az a kor lelkületében fogamzik meg és a társadalom közszelleme hozza azt az élet felszínére.

2. A téma most már mindenképen adva van és — akármilyen nyomasztó a többi gondunk — mégis foglalkoznunk kell vele és el kell mélyedünk bele.

Rendszeres, részletes indokolást nem kaptunk s így meglehetősen magunkra vagyunk hagyatva, amikor azokat az okokat keressük, amelyek — a kérdés felvetői szerint — szükségessé teszik azt, hogy a hitoktatás fakultatívvá tévessék.

A sajtóban elszórtan közzétett félhivatalos nyilatkozatok azt mondják, hogy a lelkiismereti szabadság önként értetődő követelménye az, hogy az emberek szabadon határozhassanak, vajjon akarják-e, hogy a gyermekeik tanuljanak hittant, vagy enélkül nevelődjenek és nőjenek fel. Hivatkoznak arra, hogy a hitoktatás a nyugati államok egész sorában fakultatív jellegű. Folyik ez az ember elidegeníthetetlen, ú. n. természetes alapjogaiból, amelyek együttvéve a személyiség szabadságát teszik ki. Az államhatalom ezzel az emberi méltóságot szinte a végtelenbe fokozza, mert lehetővé teszi az embernek, hogy az állam védelme alatt még az Istennel is szembehelyezkedjék, akit a vallás a világ teremtőjének és szuverén urának hirdet. A fakultatív hitoktatás tehát — így szól a konklúzió — nem egyéb, mint az emberi szabadságjogok betetőzése, megkoronázása.

Nézzünk szembe ezzel az érveléssel! Bizonyos, hogy a szabadság az ember személyiségének legfőbb kelléke, az élet egyik legértékesebb mozzanata. Az ember az élet minden vonatkozásában és minden helyzetében szeret szabadon gondolkodni, háborítatlanul beszélni és cselekedni.

Elméletben mindez igen szépen hangzik, a valóság azonban egészen mást mutat. Nézzünk szét és azt fogjuk látni, hogy egy emberöltő óta, de különösen a harmincas évek eleje óta nem a szabadságnak, hanem a megkötésnek és a korlátozásoknak a világát éljük.

A gazdasági életben megmondják, mit és hogyan kell termelnünk; mit, mikor, hogyan és milyen áron kell eladnunk. Jegyrendszerrel és a piacot irányító más intézkedésekkel megszabják, mit szabad fogyasztanunk és milyen használati javakat szabad megszerezni. Megszabják, hogy mennyi bért kaphatunk a testi, vagy szellemi munkánkért; többet akkor sem fogathatunk el, ha a munkaadónk felkínálja. Ha ipart akarunk kezdeni vagy kereskedést akarunk nyitni, ezt nem tehetjük szabadon úgy, ahogy azt jónak látjuk. A foglalkozások igen széles körében a szellemi és a testi munkánkat nem bocsáthatjuk szabadon áruba; hatósági vagy szakszervezeti közvetítést kell igénybe vennünk. Egyéni erőink teljes kifejtésében korlátozva vagyunk, mert nem lehet szabadon versenyeznünk és így tovább. A gazdasági életnek tehát alig van olyan ága, amelyben a szabadságunk megkötés és korlátozás nélkül érvényesülhetne.

Ugyanez a helyzet a politikában és a társadalmi élet egyéb területein is. A gyülekezés és az egyesülés joga korlátozva van; gyűléseket és egyesüléseket indokolás nélkül fel lehet oszlatni. A választójogunk rendszeréből folyik, hogy politizálnunk — képviselői mandátumhoz jutnunk — csak úgy lehet, ha valamely már meglévő pártnak tagjai vagyunk; egyéni mandátumot szerezni nem lehet, új politikai pártot pedig csak engedéllyel alapíthatunk. A törvényhozás szabad munkája minimális mértékre van korlátozva; a jogalkotás eszköze: a bürokrácia által készített rendelet. Így fest a helyzet a közjogaink terén; nem sokkal jobb az állapot a magánjogaink terén. Még a családalapítás jogában sem vagyunk egészen szabadok; csak akkor köthetünk házasságot, ha az orvos erre alkalmasnak talál bennünket; furcsa ellentmondás, hogy ugyanakkor senki sem akadályozza meg a házasságra alkalmatlan embert abban, hogy a párjával ágyasságban éljen és így szüljön életképtelen utódokat.

Ez a felsorolás, amely semmiképp sem teljes, világosan mutatja, hogy alapvető szabadságjogaink gyakorlásában rengeteg kötöttségbe és korlátozásba ütközünk, amelyeket csak a hatóság engedélye oldhat fel; ennek az engedélynek a megszerzése sokszor bizonytalan, mert a hatóság többnyire nem előre kialakított és közzétett normák szerint dönt, hanem — mint mondani szokás — belátása szerint határoz, hogy kérésünket teljesíti-e vagy sem. De nem vagyunk szabadok azokban az aktusaink-

ban sem, amelyekhez engedély nem kell; itt is meg kell fontolnunk, nem váltunk-e ki nemtetszést vagy helytelenítést azoknak körében, akik más világnézetet követnek, mint mi.

Nem hinném, hogy nagyon túloznék, amikor azt mondom, hogy a szabadságunk voltaképpen a gondolatainkra és az érzéseinkre, szóval a belső életünkre korlátozódik. Ez azonban nem szabadság; ez a szabadság fogvatartása a lélek magánzárkájában. A szabadság ott kezdődik, ahol szabadon nyilatkozhatunk és szabadon cselekedhetünk; ahol csak egy korlátnak vagyunk alávetve, amely azt mondja, hogy a magunk szabadságának a kifejtése és érvényesítése nem sértheti embertársaink azonos természetű és azonos tartalmú szabadságjogait.

Mindez persze nemcsak nálunk van így; így van ez rajtunk kívül olyan országokban is, amelyek a XVIII. és XIX. században az emberi szabadságjogok úttörői voltak. A szabadságjogok ma többé-kevésbé mindenütt a hanyatlás állapotában vannak; csak remélnünk lehet, hogy a történelmi lét feltételei idővel megint meg fognak könnyebbedni és ezzel a szabadságunk is újból meg fog növekedni.

De ma: hol vannak azok a szabadságjogok, amelyeknek a fakultatív vallásoktatás a megkoronázása akar lenni?

Nem vágyom vissza a XIX. századba, amelynek szülötte vagyok és amelyben minden szabad volt. Haladok a korrall, tudatában vagyok annak, hogy a két világháború életünk körülményeit megváltoztatta; a változás korlátozásokat tesz szükségessé, amelyeket el kell fogadnunk. De igen nagy a száma azoknak a korlátozásoknak és megkötéseknek, amelyekre szükség nincsen. Ha ezek a szükségtelen korlátozások és megkötések mind lebontatnának, akkor megérthető lenne, hogy a kötelező vallásoktatás kötelékének a feloldását követelik; enélkül ez a követelés időszerűtlennek, az indokolás pedig erőtlennek látszik.

3. Az eddig elmondottakból két dolog tűnik ki: az egyik az, hogy a fakultatív hitoktatást nem a társadalom közvéleménye követeli, a másik pedig az, hogy annak szükségszerűségét nem lehet alátámasztani azokkal az érvekkel, amelyeket mellette felhoznak.

Lássuk ezeketán azt, hogy a fakultatív hitoktatásnak — a mellette felsorakoztatott és az imént megcáfolt érvektől eltekintve — van-e önmagában véve komoly jogosultsága.

A természet rendjéből következik, hogy a szülőknek igen széleskörű hatalmuk van gyermekeik felett; helyes, hogy így van, mert így kell lennie.

Kérdéses azonban, hogy ez a hatalom kiterjed-e arra, hogy a szülők gátat vessenek gyermekeikben olyan hajlamok kibontakozásának, amelyek az ember lényének legjellegzetesebb sajátosságai közé tartoznak.

Sokezer esztendő történelmi tanulsága azt mutatja, hogy az ember „animal naturaliter religiosum”, vagyis: természeténél fogva vallásos lény. Nem volt olyan korszaka a történelemnek, amelyben az ember valamilyen ne hitt volna és ezt a valamit Isten rangjára ne emelte volna. A hit és a vallás szükségszerűség, amely meg nem szüntethető erővel jelentkezik az emberben!

A történelem folyamatából kitűnik, hogy ritkák és nem túlhosszúak az olyan korszakok, amelyekben az ember a világ örömeinek, gazdagságának és szépségeinek önfeledten és zavartalanul tud élni; a mi korszakunk egészen bizonyosan nem ilyen.

A mi korunk embere, ha nem is nap-nap után, de mégis gyakran kerül olyan helyzetekbe, amikor ott áll létének pusztja ésszel meg nem fejthető problémája előtt; amikor leküzdhetetlen erővel tör fel benne a kérdés: mi vagyok én, mi az élet, mi a világ és mi keresnivalóm van

nekem ebben a világban, melybe akaratom nélkül kerültem bele és amelyet akaratom nélkül kell előbb-utóbb itthagynom; kíméletlen ridegséggel kanyarodik oda élénk a végesnek és végtelennek, a mulandónak és az örökkévalónak megfejthetetlen kérdőjele.

Én, aki ezeket a sorokat írom, életem hatodik tizedében állok. Múltamon egy szempillantás alatt végig tudok tekinteni. Mi van még előttem? Húsz-huszonöt esztendő! Ha az elmúlt évtizedeken egy szempillantás alatt végig tudom járni a tekintetemet, akkor a jövőm se lehet több. A létemnek ebben az arasznyi perspektívájában a múlt erőfeszítései, sikerei és örömei egyszerre összezsugorodnak, a jövő reményei egyszerre megfogyatkoznak; a tudomány férfiai pedig ugyanakkor arra tanítanak, hogy maga a világ végtelen és örökkévaló.

Az embernek valamiképen meg kell találnia a módját annak, hogy a maga végességét és mulandóságát a végtelennel és az örökkévalóval összeegyeztesse. Ha ezt megtenni nem tudja, akkor emberi jellegét elveszti és behull az állatok világába.

A legegyszerűbb út az lenne, hogy megkeressük és kifürkésszük a lét titkát; nincs rá lehetőség!

Francis Bacon a „Novum Organum” előszavában erre serkenti kora tudósait, amikor ezeket írja: „...ut omnis naturae atriis... aditus aliquando ad interiora patefiat”. Azóta 300 esztendő telt el, de a titkok ajtaja mégsem nyílt meg. Ma sem tudjuk még, mi az anyag, mi az energia, mi a mozgás. A tudomány megy a maga útján, de ennek az útnak nincsen vége; minél előbbre jutunk rajta, annál több a megfejteni való probléma; a végzet furcsa játéka, hogy minden ismeret nyomán új ismeretlenek támadnak; a természet mintha bolonddá tenné a benne vajakáló embert; labirintusba viszi és nem adja kezébe Ariadne fonalát.

A létünkben rejlő ismeretlenre csak a vallás tud egyetemes magyarázatot adni. Nyilván itt van az értelme annak az imént idézett latin mondásnak, amely szerint az ember „természeténél fogva vallásos lény”; természeténél fogva megvan benne a hajlam, hogy a léte megfejtését a vallásban keresse.

Ha ez így van, már pedig nem kétséges, hogy így van, akkor nem lehet kétséges, hogy a szülőnek nincs joga ahhoz, hogy a vallásos hajlamot gyermekében elnyomja és megfossa őt attól, hogy a természetnek megfelelően nevelkedjék.

A gyermeknek kell aztán nevelése befejeztével eldöntenie azt, hogy a megtanult vallása mellett kitart-e vagy azt elveti-e magától; a döntés joga akkor nyílik meg, amikor a gyermek felnőtt emberré lesz, aki önmaga felelős a magatartásáért. Az ú. n. nyugati világban divó vallások között nincsen olyan, amely ezt a jogot a felnőtt embertől megtagadná; legkevésbé teszi ezt a keresztény vallás, amely tudvalevően a szabad akarat alapján áll.

Mindebből következik, hogy a fakultatív hitoktatás intézményét elfogadni nem lehet; ez az intézmény a szülőket olyan döntésre jogosítaná fel, amely nem a természet rendjéből folyik, hanem éppen ellenkezőleg, abba beleütközik.

4. Tegyük fel, hogy az államhatalom a fakultatív hitoktatás intézményét ennek ellenére mégis megvalósítja. Mi következik ezután?

Nem valószínű, hogy az állam, amely a jogaiknak és kötelességeiknek tudatában lévő polgárokat akar nevelni, beérhetné azzal, hogy a vallásoktatás kötelező voltát megszünteti.

A gyerekeket valamiképen meg kell tanítani arra, hogy ne öljenek, ne lopjanak, ne csaljanak; meg kell őket tanítani arra, hogy a boldogulásukat a maguk emberségéből valósítsák meg s azt ne a felebarátaik

verejtéke, könnye és vére árán igyekezzenek maguknak megszerezni; szóval, valahogyan meg kell őket tanítani arra, hogy tisztességesen és becsületesen éljenek.

Ennek elérésére nem elég az állam törvénye, nem elég a kívülről reáncrakkott jogi kötelék; kell egy belső meggyőződés, amely a létünk problémáin eligazít bennünket és magatartásunknak erkölcsi irányítást ad.

Az államnak tehát — akár akarja, akár nem — szükségképpen válást kell alapítania és ebből folyó erkölcsöt kell szerkesztenie; valami „észvallást” és ezen alapuló „észerkölcsöt” kell létrehoznia. A különös ebben az, hogy ezt az új vallást és ezt az új erkölcsöt kötelezővé kell tenni mindazokra a gyermekekre, akiket a szülők a régi vallás és régi erkölcs béklyóiból ki akarnak szabadítani. A szülő tehát, aki — mint mondják — a lelkiismerete szavára hallgatva a gyermekét vallásoktatásban részesíteni nem kívánja, voltaképpen nem jut a szabadsága teljes birtokába. A vallásoktatás ezután is kötelező marad; a szülő csupán arról dönthet, hogy a gyermeke az állam vallását, vagy az Egyház vallását tanulja-e.

Államvallás! Eddig mindig azt hallottuk, hogy az államot és a válást el kell választani egymástól. Ime: a fakultatív hitoktatás megnyitja az utat visszafelé, az állam és a vallás újraegyesítése felé.

Alig érdemes kitérni arra a kérdésre, hogy az államhatalom által meghirdetendő észvallás és észerkölcs miként fog elkészülni és kik lesznek a papjai.

En azt hiszem, nem arról van szó, hogy az állam csakugyan új válást alapítson; egy már meglévő doktrina hivatalos elismerése forog szóban. A Marx által megszerkesztett történelmi materializmus tart igényt arra, hogy vallás rangjára emeltessék; erről van szó!

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az új vallások hirdetői mindig türelmetlenek; csak a régiekben van meg a türelem, amely a hosszú multon alapuló erő tudatából fakad.

Elkerülhetetlenül felmerül tehát a kérdés, hogy az új és éppen ezért türelmetlen vallás hirdetőiben meglesz-e a kellő mérséklet? Vajjon a szülők csakugyan szabadon határozhatnak-e, amikor majd megkérdik őket, hogy a gyerekeiket a régi vagy az új vallásban kívánják-e neveltetni és vajjon lesz-e garancia arra, hogy a szülőket nem érheti semmiféle hátrány, ha nem az új vallást választják, hanem a régi mellett tartanak ki?

Ujságokban és könyvekben sűrűn találkozunk azzal a megállapítással, hogy a XX. század második felének a történelmét az fogja diktálni, aki az ifjúság szívét és lelkét meghódítja magának. Igaz! És éppen azért, mert igaz, az ember nehezen szabadul attól az érzéstől, hogy mikor fakultatív hitoktatásról hallunk beszélni, akkor nemcsak az ú. n. lelkiismereti szabadság megvalósításáról van szó, hanem arról, hogy egy új válást indítsunk el hódító útjára.

És ezzel visszatérek oda, ahonnan kiindultam. Gondoljuk meg, nem járunk-e jobban, ha az új vallás meghonosításával várunk még egy ideig. Halasszuk el a fakultatív hitoktatás kérdéséről folytatandó vitát arra az időre, amikor a lét mindennapi gondjai megenyhülnek, amikor az indulatok elülnek, amikor a családok megint együtt lesznek, amikor a gyászunkat elfelejtjük és főként, amikor az emberi szabadságjogok a maguk teljességében ismét helyreállanak. Ha mindez bekövetkezett, még mindig ráérünk majd gondolkodni és vitatkozni azon, hogy melyik a jó vallás: a régi, vagy az új? Addig is a gyerekeink hadd tanulják a régit; egész bizonyos, hogy nem fogják kárát vallani.